

Annona Nova XV.

Annona Nova XV.

A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kerényi Károly Szakkollégium
Pécs, 2024

Szakmai lektorok:
Gálosi Adrienne, Hammer Erika, Kiss Gergely Bálint,
Kömüves Dániel, Nagy Levente

A kiadvány a Hallgatói Szolgáltatási Központ támogatásával jött létre

A Pécsi Tudományegyetem
Hallgatói Szolgáltatási Központ
támogatásával

Kiadó:
Kerényi Károly Szakkollégium

Felelős kiadó:
Kovács István

Szerkesztő:
Németh Lídia Sára

Olvasószerkesztők:
Bakonyi Márton, Fenyő Dániel, Folyi Bence, Hizsnyik Zsófia,
Lukács Laura Klára, Mihályi Emese Dorka, Ónya Balázs, Rottler Lili

ISSN 2061-4926

© A szerzők, 2024
© A szerkesztők, 2024

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
Előszó	7
FOLYI BENCE	
Ahol ég és föld összeér – Rítus és vizualitás az 5. századi Ravennában	11
PAPP REGINA	
De mirabili certacione – Egy angol kísértethistória elemzése	47
IGNÁCZ BARBARA	
„A ketrec a világ esszenciája” – Az állatok felszabadítása Franz Kafka <i>Jelentés az Akadémiának</i> című novellájának színpadi adaptációi alapján	77
NÉMETH LÍDIA	
Charles Maurras demokráciakritikája <i>Mes idées politiques</i> című művében	99
KUPONOVIC DÁVID	
A politikai impotencia fogalmi rekonstrukciója	113
VÉG DORINA MIRTILL	
Az idegennyelv-hatás vizsgálata kockázatos és bizonytalan döntéshelyzetekben – Pilot study	133

REZÜMÉK	171
A Kerényi Károly Szakkollégium tagjai a 2023/2024-es tanévben	177
A Kerényi Károly Szakkollégium mentorai a 2023/2024-es tanévben	178

A politikai impotencia fogalmi rekonstrukciója

Bevezetés

A történelem során minden rendszer életciklusában eljött az az időszak, amikor a fennálló rendnek különböző válságokkal kellett szembenéznie. A *válság* terminusát a hétköznapiakban leegyszerűsítve használjuk, ám a fogalom jelentése korántsem annyira magától értetődő, mint azt gondolnánk. Nem pusztán nehéz periódusról van szó, sokkal inkább egy már nem megoldható, vissza nem fordítható állapotról. Ha egy adott rendszeren belül egy probléma megoldható, nem tekinthető valódi válságnak, csupán rendszeren belüli nehézségnek, kihívásnak. Valódi *válság* alatt olyan problémaegyüttest értünk, melynek megoldása lehetetlen egy adott rendszer keretein belül. Ilyenkor túl kell lépni azon a berendezkedésen, amelynek a problémák inherens, leküzdhetetlen részei.¹ Az adott rendszerben élő egyének együttesen lépnek fel és választják meg, melyik utat válasszák, milyen rendszer váltsa föl a régit. Ez Wallerstein szerint egy kaotikus és kiszámíthatatlan állapot, melynek fennállása alatt minden döntésnek súlyos következményei lehetnek. Wallerstein alapján tehát az a következtetés vonható le, hogy a társadalmi erőterben végbemenő politi-

¹ WALLERSTEIN, Immanuel, *Bevezetés a világrendszer-elméletbe.* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2010[2004]), 145.

kai cselekvésnek kitüntetett szerepe van az erőtér formálásában. A rendszeren belüli válság maga a káosz, melyet – Wallerstein terminusát használva – átmeneti állapot követ. Az átmenet végső kimenetele kiszámíthatatlan, ilyenkor felfokozott zaklatottságot figyelhetünk meg a társadalmi erőtérben, a mobilizálódó aktorok egy új berendezkedés kiépítését kezdik meg.

Immanuel Wallerstein az 1968-as forradalmi hullámok példáján keresztül mutatja be, hogyan destabilizálódott a rendszer köré épült geokultúra, melybe az addig intakt állapotban integrált világrendszer politikai intézménye is beleremegett. Sokkhatás érte a politikai és kulturális alapokra épülő kapitalista világ gazdaságot, amely így védtelen pozícióba került. Ez a forradalmi hullám megtörte az 1848 óta folyamatosan épülő történelmi rendszert. A világrendszer ezen a ponton lépett átmeneti fázisába; mind a jobboldali, mind a baloldali mozgalmak arra vártak, hogy a káoszt kihasználva saját értékeik és identitásmintázataik alapján formálják az újonnan alakuló rendszert. Az fordulóponthoz köthető legfontosabb változás Wallerstein állítása szerint az volt, hogy ekkor az elnyomottak váltak aktorokká, ellentétben az ezt megelőző, hasonló jellegű próbálkozásoknál, melyeket az elitből származó ágensek vezettek. Ez úgy tűnt, hogy a baloldali mozgalmak malmára hajtja a vizet, ugyanis ekkortól beszélhetünk például faji megkülönböztetéseket elvető és szabad szexualitást hirdető diskurzusokról, melyek mindmáig szerves részét képezik a globális politikai mezőnek. A jobboldali mozgalmak jellemzően jobban tudtak geopolitikai és gazdasági kérdésekre választ adni. Ellenezték a kapitalista világ gazdaság politikai és gazdasági intézményeinek kritikáját és mindennemű aláásását. Látható, hogy annak ellenére, hogy egy polarizált társadalmi erőtérben mindkét pólus erős konkurenciával nézett szembe, nem jellemezte apátia a politikai mezőt. A globális társadalmi rendszereken belül igen változó tendenciákban vehetünk észre különböző attitűdöket a politikai mezőben. Ha a világrendszer-elmélet irányából vizsgáljuk a szóban forgó jelenséget, a centrum, a félperifériás és a perifériás társadal-

makban egyaránt találkozhatunk a pillanatnyi – vagy akár tartós – politikai életerővel, avagy potenciával. Az esetek többségében mégis azzal a problémával szembesülünk, hogy ideiglenes mozgósítás után, a cél elérését követően, apatikus állapotba fordulnak, mondhatni impotenssé válnak az adott mozgalmak. Függetlenül a társadalmi erőtéren belüli állapottól, a potencia szükségszerű annak érdekében, hogy formálni tudjuk saját életerünket lokális szinten. Minden esetben egyfajta konfliktusos állapot áll fenn, egy fölé- és egy alárendelt társadalmi csoport között.² Ezen konfliktusos viszonyt a *szimbolikus erőszak* koncepcióján keresztül fogom vizsgálni a későbbiekben.

A fentebb említett eseményekből az olvasható ki, hogy a 20. században igenis jelen volt a társadalmi erőtéren belül a politikai életerő. Meggyőződésem, hogy a 21. század első két évtizedében – hasonlóan a Wallerstein által taglalt politikai válsághoz – globális és lokális szinten is válságok sokaságával szembesülünk, ám ezeknek nincs olyan visszhangjuk, mint például a 20. században. Kutatásom célja a fent vázolt probléma hátterének elméleti körülményeinek és leírása.

Kutatásom legfontosabb állítása, hogy a szóban forgó jelenség esetében sokkal adekvátabb egy bourdieuiánus elméleti keret használata a politikai szocializáció hagyományával szemben. A következő fejezetben a (magyar) politikai szocializáció módszereinek és állításainak kritikáját fejtem ki, melyből továbbhaladva eljutok Pierre Bourdieu szociológiájának bemutatásáig.

A (magyar) politikai szocializáció kritikája

Mielőtt a politikai szocializációra és annak magyar sajátosságainak kritikájára kitérnék, mindenképp fontosnak tartom összegezni a

² A fölérendelt társadalmi csoportok potenciával rendelkeznek, így az alárendelt csoportokra egyfajta „hamis tudat” jellemző.

politikai szocializáció főbb állításait. Például, ha Szabó Ildikó és Falus Katalin definíciójából indulunk ki:

„azt az egész életen át tartó folyamatot tartjuk [politikai szocializációnak], melynek során az egyéni és a politikailag megformált társadalom közötti, egy életen át tartó interakcióban az egyén politikai személyisége, a politikához való viszonya és politikai világlépe formálódik.”³

Funkcionalista perspektívából megközelítve a témát a politikai szocializáció célja, hogy az újabb generációk elsajátítsák bizonyos politikai rendszerek kultúráját, attitűdjeit, értékeit és identitásmin-tázatait.⁴ A különböző *értékek* és *identitásmin-tázatok* hatást gyakorolnak a politikai *attitűdre*, vagyis az egyén politikához fűződő be-állítottságára és hozzáállására. Ezeknek összessége alkotja magát a *politikai kultúrát*, amely Almond és Verba nyomán, az egyéneknek a társadalmi objektumokkal szemben tanúsított pszichológiai orientációs összességét jelenti.⁵ Maga a szocializációs mechanizmus az állampolgároknak egész életükön átívelő, és az életszakaszok függvényében változó értelmezést nyújt.

A hazai politikai szocializáció képviselőire alapozva az mondható el, hogy a rendszerváltás előtti szocializációs mechanizmusok nem tették lehetővé a különböző értékek és identitásmin-tázatok kialakulását, így a politikai attitűd és kultúra sem fejlődhetett ki a mai értelemben vett demokratikus feltételek között. Szerintük hasonlóképpen öröklődött ezen tendencia a rendszerváltás után is: nem alakult ki egyértelmű attitűd a közösségeken belül, mely befolyásolni tudta volna a politikai szféra alakulását, mert a rend-

³ SZABÓ Ildikó és FALUS Katalin, „Politikai szocializáció Közép-európai módra”, *Magyar Pedagógia* 100, 4. sz. (2000):383–400, 383.

⁴ Ezzel a funkcionalista állásponttal szakít Bourdieu.

⁵ VARGA Tamás, „A politikai kultúra fogalma és értelmezései a magyar politika-tudományban”, *Politikatudományi szemle* 6, 3. sz. (1997): 133–158, 135.

szerváltás utáni politikai elit a fordított szocializációs mechanizmus logikáját kezdte gyakorolni, ahol a politikai elit közvetítette saját politikai kultúráját, attitűdjeit, értékeit és identitásmintázatait az állampolgárok felé. Összegezve: az emberek nem tapasztalták meg, hogy alakíthatnák a politikát, mert a politikai elit leszoktatta őket erről és saját nézeteit erőltette rájuk. A politikai szocializáció képviselői szerint az évek során ez a szocializációs vákuum egy örökölt eleme lett társadalmunknak, és egy erős apolitikus attitűdöt eredményezett. Ugyanitt megjegyezném, hogy ez napjainkban sem változott meg, az állampolgárok sosem tapasztalták meg, hogy szavukat és politikai tetteiket számításba veszik, ezért elfordultak a politikától. A demokratikus intézményrendszerek működésének még mindig fennálló problémája a konstans apolitikus attitűd, hiszen politikai tudatosság nélkül a demokrácia társadalomformáló funkciója nem lép működésbe. A megfelelő politikai intézményrendszer működésének előfeltétele az érdekeltség, tájékozottság és a cselekvőképesség, ezzel szemben az attitűdöket nem az egyének alkotják meg maguknak tájékozottságuk által, hanem maguk a pártok teszik meg számukra akár az előbb említett esetben. Szabó Andrea és Gerő Márton alapján ennek következményeként az identitásvezérelt szavazó a csoporthoz tartozása érdekében képes saját meggyőződéseit is figyelmen kívül hagyni, ezzel kialakítva a *tartalmilag diffúz tömeglojalitást*.⁶ Tovább folytatva a politikai szocializáció elméletének kifejtését rátérnék Gabriel Almond és munkatársai által megfogalmazott viselkedésmintákra. Almond és munkatársai alapján megkülönböztethetünk (1) *parokiális* politikai kultúrát, melyre erősen jellemző az apolitikusság, (2) *alattvalói* politikai kultúrát, ahol az állampolgárok elfogadják az államot és annak intézményrendszereinek fontosságát, ellenben az egyének

⁶ SZABÓ Andrea és GERŐ Márton, „A magyar társadalom politikai integrációja”, in KOVÁCH Imre, *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*, 89–126 (Budapest: Argumentum Publishing House; Centre for Social Sciences, 2020), 89.

nem aktorai a politikának, és végül (3) *részvételi* politikai kultúrát, amelyben tisztán értelmezhető orientációkat fogalmaznak meg az állampolgárok a politikával szemben. A részvételi politikai kultúrára jellemző továbbá az is, hogy az állampolgárok elfogadják az intézmények fontosságát és érdeklődnek a politika iránt, sőt aktorai is annak. Szabó Andreára és Bíró-Nagy Andrásra hivatkozva, hazánkban az alattvalói politikai kultúra fogalma bizonyul adekvátnak: a magyar állampolgárok jelentős része nem bízik politika-saiban és politikai intézményeiben.⁷

Az alattvalói politikai kultúrából származó apátia és a Magyarországon tetőző politikai konformizmus aggodalomra ad okot, melyet a politikai szocializáció továbbra is fenntart: Szabó Andrea és Bíró-Nagy András a demokrácia működésével kapcsolatos elemzése alapján a hazai felső középosztály és felsőosztály tagjai 59 százalékban nyilatkoztak alapvetően pozitívan a demokrácia intézményrendszerének működéséről, míg az alsó osztályhoz tartozók inkább negatív és rosszálló hozzáállást tanúsítottak. A fent leírtak alapján a magyar társadalomban artikulált a politika és annak működése iránti elégedetlenség, ellenben a cselekvőképesség nem nyilvánul meg alternatívaként. Kissé kritikus vagyok azzal kapcsolatban, hogy az „alattvalói kultúra” elegendő ahhoz, hogy lezártnak tekintsük a politikai apátiát övező kérdéseket. Tulajdonképpen ez egy új köntösbe öltöztetett „jobbágymentalitás”, „szolganép”, „Kádár-birka” terminusnak felelne meg. Ugyanitt érdemes megemlíteni a reflexió faktorát, ugyanis nem világos a politikai szocializáció álláspontja a választópolgárok tudatosságát illetően. Kénytelen vagyok a későbbiekben egy olyan megközelítésből kiindulni, mely szerint a fent leírtak nem beletörődésként, hanem önvédelemként értelmezhetők. Mark Fisher is letudhatta volna a *reflexív impotenciát* annyival, hogy a brit egyetemisták és főiskolások meg vannak vezetve, és politikailag apatikusak, de belátta, hogy ez

⁷ SZABÓ Andrea és BÍRÓ-NAGY András, *Magyar Fiatalok 2021* (Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2021), 63–77.

ennél jóval komplexebb.⁸ Mielőtt továbblépnék az általam nyújtott értelmezési alternatíva bemutatására, szeretnék pár kritikai reflexiót megosztani a politikai szocializáció „magyar sajátosságairól”.

Szabó Ildikó és Falus Katalin 2000-ben publikált tanulmánya politikatörténeti bélyegként működik, ezáltal egy teljesen önálló megközelítésmódot nyújtottak a politikai szocializáció magyar értelmezéséhez. A szerzőpáros a *kettős szocializációra, a direkt politikai szocializáció hagyományára, a politikához való aszimmetrikus viszonyra és az autarchikus hagyományra*⁹ magyar sajátosságokként tekint, ami szerintem hibás, ugyanis számos hasonló példát tudunk felhozni más félperifériás társadalmakban is. Vegyük egyével szemügyre a fent felsorolt elemeket. A *kettős szocializáció és a direkt politikai szocializáció hagyománya* Szabó Ildikó és Falus Katalin állítása alapján az államszocialista időszakra jellemző, melynek során a politikai szocializáció megkettőződött. Arról értekeznek, hogy az államszocialista Magyarország intézményes szocializációs keretein belül az ágensek megtanulták a rendszer értékeit, normáit, eszméit és viselkedési mintázatait. Politikai fikcióként hivatkoznak a jelenségre, mely ellentétben állt a valós, intézményen kívüli társadalmi erőterrel: „Azt is megtanulták, hogyan kell a hatalmat a lehető legkevésbé irritálva, a játékszabályok látszólagos betartásával, adott esetben politikai eszközöket is igénybe véve kiépíteni egyéni érdekérvényesítő stratégiáikat”.¹⁰ Nem kell túlzottan messzire mennünk, hogy belássuk: ezek nem magyar sajátosságok. A szomszédos reálszocialista rendszerekben is hasonló ideológiai nevelés zajlott, hasonló „túlélési stratégiákkal”. Ugyanezen kritikai megközelítés érvényes *a politikához való aszimmetrikus viszony* je-

⁸ Mark Fisher a fent említett apolitikus állapotot nevezi reflexív impotenciának a *Kapitalista Realizmus – Nincs Alternatíva?* (2021) című könyvében. Elmondása szerint: „a diákok pontosan tudják, hogy a rendszer ellenük van –, de »tudják« azt is, hogy az ellenállás minden formája hasztalan”.

⁹ SZABÓ Ildikó és FALUS Katalin, „Politikai szocializáció Közép-európai módra”, *Magyar Pedagógia* 100, 4. sz. (2000): 383–400, 384.

¹⁰ Uo., 354.

lenségére mint magyar sajátosságra. E pont alatt a szerzőpáros arra utal, hogy az akkor hatalmon levő államapparátus rendszerszinten az alattvalói viselkedésmintát közvetítette és részesítette előnyben a politikai mezőben. Inkább az ágensek állnak a politika szolgáltatásban, mintsem a politika az ágensekében.¹¹ Az alattvalói viselkedésminta attribútumai közé sorolható a passzív engedelmesség és részvételi tevékenység a politikai mezőben. A *politikai autarchia hagyományának* jelenségét is magyar sajátossággént kezeli a szerzőpáros: az előzőekhez hasonlóan ez sem magyar sajátosság. Itt tulajdonképpen a szervezett érdekvényesítés hiányát emelik ki. Az ágensek mikroszinten kötnek különalkukat a rendszerrel saját egzisztenciájuk biztosítása végett, amelyet erősít az elsődleges és legfontosabb szocializációs közeg: a család. Itt sajátítják el az egyének azokat a „túlélési technikákat” melyek segítségével boldogulni tudnak a társadalomban.¹²

Ezen a ponton emelném ki ismét, hogy nem magyar sajátosságról van szó. Pierre Bourdieu, Immanuel Wallerstein, Vivek Chibber és sokan mások hasonló jelenségekre hívják fel a figyelmet, miszerint az ágensek egyfajta *individuális izolacionizmusba* kényszerülnek. Ami talán valóban magyar sajátosságnak tűnhet, az a *politikai konverziók* jelensége, ami alatt a gyakori politikai fordulatokat értjük egy adott társadalomban. Ilyenkor az ágenseknek újra kell fogalmazniuk a hatalomhoz való viszonyukat és politikai identitásukat, miközben számot vetnek korábbi politikai egészükkel.¹³ Bár kérdéses, beszélhetünk-e politikai konverziókról abban az esetben, ha egy adott régió geopolitikailag teljes mértékben újraszerveződik, mint például Csehszlovákia vagy Jugoszlávia esetében. Amennyiben igen, ezen jelenség sem tekinthető teljesen magyar sajátosságnak. További kritika illeti a politikai szocializáció elméleti és mód-

¹¹ Uo., 385.

¹² Uo., 384.

¹³ AJTONY Arpad, „Conversion, identité et changement social”, *Bulletin de psychologie* 54, 6. sz. (2001): 673 – 684.

szertani megközelítését arra vonatkozóan, hogy a politikai szocializációt kizárólag a politikai mezőből konstruált elméleti keretrendszereken keresztül magyarázzuk. A politikumot nem kizárólag a politika mint olyan határozza meg. Nincs gazdasági folyamat, mely ne lenne politikai vagy társadalmi, nincs politikai esemény, amely ne lenne társadalmi vagy gazdasági és nincs társadalmi viszony, amely ne lenne politikai vagy gazdasági. A mainstream politikatudomány híján van azon módszertani eszközöknek, melyekkel a politikai mező egészét feltérképezni és vizsgálni tudja. Kizárja azon mezőket, melyek számottevő hatást gyakorolnak a politikára, és pusztán a politikumra fókuszálva von le következtetéseket.

Ezzel nagy vonalakban artikuláltam/leírtam a politikai szocializációval és annak módszertanával szembeni fenntartásaimat. Munkámban arra törekszem, hogy egy olyan alternatívát nyújtsak, amely a képes a politikai impotenciát a fent taglalt szempontokat figyelembe véve magyarázni. Kétségtelen, hogy bizonyos nemzetek politikatörténeti mérföldkövei hatást gyakorolnak az adott társadalmi folyamatokra, ám ennek elemzéséhez szükséges figyelembe venni a jelenlegi globális gazdasági, kulturális és politikai hatásokat is, melyek a világot formálják. Ahogyan azt fentebb is írtam, egy olyan kiindulópontra van szükség, amely szakít a funkcionalizmussal, nem feltételezi a társadalmi erőterben működő egyéneket tudatosként, és inkább önvédelemként kezeli a politikai apátiát. A következő fejezetben Pierre Bourdieu szociológiájának bemutatásával folytatom elemzésem – elsősorban arra fókuszállok, milyen alternatívával szolgálhat Bourdieu szociológiája a politikai impotencia fogalmi rekonstrukciójához.

Pierre Bourdieu elméleti hagyománya

Pierre Bourdieu a 20. század egyik legismertebb, és talán leghivatkozottabb szociológusa. Bourdieu ugyan nem értekezett kifejezetten a politikai impotenciáról, ellenben erős alapot hagyott hátra maga

után annak fogalmi rekonstrukciójához. Tanulmányomnak ezen fejezetében arra kívánok fókuszálni, hogy Bourdieu milyen habitualizáció elmélettel operál, és ez hogyan integrálható a politikai gyakorlat terén. Meggyőződésem, hogy a politikai cselekvőképtelenség és az azt elősegítő habitualizáció szorosán kapcsolódnak egymáshoz, melyet a habitus és a szimbolikus erőszak terminusain keresztül fejtek ki. Értekezésemben egy olyan bourdieu-i perspektívát szeretnék bemutatni, amit kevesen hivatkoznak ma Magyarországon, ellenben egy igen fontos korpuszát képezi elméleti hagyományának.

Fáber Ágoston *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* című kötetének elején már arról olvashatunk, hogy a bourdieu-i szociológiában az ágensek folyamatosan meg vannak fosztva az önreflexió lehetőségétől. Ugyanakkor az elképzelés szerint a társadalmi egyének többek akarat nélküli létezőknél, akik kizárólag a kényszerítő struktúrák hatására képesek mozogni és működni.¹⁴ Ebből kifolyólag arra a következtetésre juthatunk, hogy az ágensek legalább annyira elszenvedői, mint alkotói saját gyakorlataiknak. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy Bourdieu miért beszél ágensekről, és miért nem cselekvőkről? Bourdieu a társadalmi struktúra kényszerítő és korlátozó erejének tulajdonít elsődleges szerepet a „cselekvés” magyarázatában. Ha cselekvőkről beszélünk, egy kölcsönös interakciós viszony feltételezéséből kellene kiindulnunk. Egy meghatározott ingerre valamilyen – kényszerektől mentes – válasz következik. Bourdieu nem veti el a társadalmi struktúrák kényszerítő hatását, így a cselekvő nem lehet adekvát meghatározása az elméleti szubjektumnak. Ezt váltja fel az *ágens*. A cselekvő, mint olyan előfeltételez egyfajta külső kényszerek nélküli tudatosságot – ebben az esetben reflexiót – a politikai és társadalmi gyakorlatokban. Az ágens ellenben kifelé gyakorolja praxisát, ám befelé saját habitusa mozgatja. Ahhoz, hogy rekonstruálni tudjuk a bourdieu-i szociológia politikai implikációit, külön ki kell térni

¹⁴ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2018), 47.

egyik legismertebb fogalmára, a *habitusra*. A habitus legfontosabb szerepe a fennálló társadalmi hierarchia átörökítése, reprodukálása és a fennálló egyenlőtlenségek translációs reprodukciója. Ez az ágensek habitualizációján keresztül szilárdul meg. Ez/A habitualizáció vési be azon állapot szükségyszerűségeit, melybe az ágensek beleszületnek. Egy adott helyzetre az ágensek a habitualizációjuk során elsajátított habitusukkal reagálnak:

„Ez azért lehet így, mert a habitus által létrehozott gyakorlatok (amelyeket generáló elvük kialakulásának egykori körülményei határoznak meg) eleve alkalmazkodnak az objektív körülményekhez, legalábbis, ha azok a körülmények, amelyek között a habitus működik, azonosak (vagy hasonlóak) maradtak azokhoz a körülményekhez képest, amelyek között a habitus kialakult.”¹⁵

Alapvetően a habitusnak köszönhető a társadalmi állapotok fenntartása és a társadalmi erőtéren belüli kommunikáció. Ebből kifolyólag az egyenlőtlen, alá-fölérendelt viszonyokat is továbbörökítheti. Az, hogy hogyan is öröklődnek és termelődnek újra ezek a viszonyok, a habitualizáció folyamatának és a vele szorosan összefűződő szimbolikus erőszaknak köszönhető. Ám mielőtt kitérnék a szimbolikus erőszak terminusára, ismertetném Bourdieu mező- és tőkeelméletét.

Társadalmi erőtér, tőke- és mezőelmélet

Mező csak egyazon tevékenységi körhöz tartozó egyének közötti konkurenciaharcból alakul ki, akik az adott mezőre specifikusan jellemző tőkék felhalmozásával mindannyian a mezőn belüli ura-

¹⁵ BOURDIEU, Pierre, *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987), 238.

lom kialakítására törekednek.¹⁶ A mezőspecifikus normák hatására a feltételezett (fizikai) erőszak szimbolikus erőszakká alakul. Maga a szimbolikus erőszak nagymértékben kiszorítja a fizikai erőszakot, ezzel is aláásva a helyzetre való reflexiót. Fontos kiemelni, hogy ezáltal a szimbolikus erőszak az egész társadalmi erőteret áthatja.¹⁷ Ez a gondolatmenet fogja megadni azt az alapot, amire a későbbiekben építkezem. Fontos továbbá azt is megemlíteni, hogy a meglévő mezőkben folyamatos harc áll fenn.¹⁸ Ennek a harcnak eszközeit a különböző tőkeformák, mint például a kulturális tőke, társadalmi tőke, gazdasági tőke stb. alkotják.

„A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, »inkorporált« formában felhalmozott munka. A tőkének az egyes aktorok vagy csoportok által külön és exkluzív módon történő elsajátításával lehetővé válik a társadalmi energia tárgyiasult vagy élő munka formájában való elsajátítása is. A tőke, mint *vis insita* az objektív és szubjektív struktúrákban rejlő erő; a tőke ugyanakkor – mint *lex insita* – a társadalmi világ belső szabályszerűségeinek alapvető elve is.”¹⁹

Nem tekinthető új gondolatnak, hogy különböző mezőkben különböző harcok folynak. Ezen harcok tétjét alapvetően a társadalmi világ reprezentációja és a mezőkön kívüli és belüli, valamint azok közötti hierarchiai meghatározás alkotja. Amikor társadalmi térről beszélünk, mindenekelőtt egy többdimenziós társadalmi topológiát értünk alatta.

¹⁶ MOUNIER, Pierre, *Pierre Bourdieu une introduction* (Párizs: Pocket; Agora, 2001), 56.

¹⁷ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2018), 86.

¹⁸ Uo., 122.

¹⁹ BOURDIEU, Pierre, „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke” in szerk. ANGELUSZ Róbert, ÉBER Márk Áron és GECSER Ottó, *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*, 156–165 (Budapest: ELTE, 2010)

„Amennyiben a tér alkotóelemeiként kiválasztott tulajdonságok aktív tulajdonságok, az adott teret erőterként is leírhatjuk, vagyis objektív hatalmi viszonyok olyan halmozaként, amely kényszerként nehezedik mindenkire, aki a mezőbe belép, és amely nem redukálható sem az egyes cselekvők szándékaira, sem pedig a közöttük zajló közvetlen interakciókra.”²⁰

Bizonyos tőkék hatalmat jelentenek bizonyos társadalmi mezők felett. Hogy még inkább tisztázzuk a tőkeformák társadalmi szerepének fontosságát, a jövedelmek és profitok feletti hatalmat is ez határozza meg. Alapvetően játéktereknek is felfoghatjuk a mezőket. Ha a kulturális mezőben a kulturális tőke felel meg a játékszabályoknak, a kulturális tőke mennyisége – fizikai vagy inkorporált formában – határozza meg a profitszerzés esélyeit, ezáltal kialakítva a pozíciókat a társadalmi erőterben.²¹

„Egy adott cselekvő pozícióját a társadalmi térben tehát az határozza meg, hogy a különböző mezőkben milyen pozíciókat foglal el, vagyis az, hogy abból a hatalomból, amely ezekben a mezőkben érvényes, mekkora mértékben részesedik. A hatalmat elsősorban a gazdasági tőke (és annak különböző formái), a kulturális tőke és a társadalmi tőke, valamint a szimbolikus tőke jelenti. A szimbolikus tőke, amit általában presztízsnak, hírnévnek stb. neveznek, nem más, mint a többi tőkefajta legitimként észlelt és elismert formája.”²²

²⁰ BOURDIEU, Pierre, „A társadalmi tér és a csoportok keletkezése” in szerk. ANGELUSZ Róbert, ÉBER Márk Áron és GECSE OTTÓ, *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*, 165–178 (Budapest: ELTE, 2010)

²¹ Ezáltal kialakítva a hierarchiai viszonyokat is.

²² Uo., 166.

Most, hogy ismertettem a bourdieu-i elméleti keret talán legismer-
tebb elemeit, rátérnék a kevésbé ismert, ám témám szempontjából
annál fontosabb szimbolikus erőszakra és habitualizációról alko-
tott elképzeléseire. Mindkét elem kulcsfontosságú szerepet tölt be
a politikai impotencia fogalmi rekonstrukciója szempontjából.

Szimbolikus erőszak és a habitualizáció

A bourdieu-i értelemben vett erőszak tudattalanul zajlik, akár-
csak az önalávetés. Az erőszak ebben az esetben fel nem ismert
és meg nem kérdőjelezett állapotként artikulálódik, ahol az alá-
vetettek legalább annyira cinkosai a folyamatnak és az állapotnak,
mint maguk az erőszakgyakorlók.²³ „Az ágensek esetében fennálló
félreismeréssel a szimbolikus erőszak (...) természetesként fogad-
tatja el magát, és az egyetemesség örve alatt egy sajátos politikai
nézőpontot, az uralkodókéét terjeszti el.”²⁴ Ez a meghatározás a
szimbolikus erőszak jelensége. Fáber Ágoston azt írja a szimbo-
likus erőszakra, hogy egy adott társadalmi csoport általánosként,
mondhatni természetesként fogadtatja el saját világszemléletét egy
alárendelt, perifériára szorult társadalmi csoporttal.²⁵ Ez jellemző-
en az uralkodó osztály hegemoniáján keresztül megy végbe.

„De a hatalom nyilvánvalóan annál szilárdabb, minél ke-
vésbé tűnik elő önkényes hatalmi jellege, minél 'természe-
tesebbnek' tekinthető az adott hatalmi viszonyokra épülő
rend. A kulturális önkény a valóságos önkény vagy kényszer
legitimálásában, 'természetesként' való elfogadtatásában

²³ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Ki-
adó, 2018), 56.

²⁴ LANDRY, Jean-Michel, „La Violence symbolique chez Bourdieu” in *Aspects so-
ciologiques* 13, 1. sz. (2006): 85–92, 88.

²⁵ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Ki-
adó, 2018), 60.

játszik jelentős szerepet, amennyiben egy szimbolikus rend (szimbolikus erőszakkal, azaz csupán kommunikációval) való elfogadtatásával elleplezi, vagy pontosabban – és itt ismét egy marxi eredetű fogalom kap új episztemológiai státust – félreismerteti az adott rend valóságos természetét.”²⁶

Képzeljünk el egy alá/fölérendelt társadalmi csoportszituációt. A fölérendelt társadalmi csoport saját fogyasztási szokásaival, kultúrájával, ideológiai meggyőződéseivel, habitualizációs mintázaival hatást gyakorol az alárendelt társadalmi csoportra, ezáltal ráerőszakolva saját társadalmi valóságképét.²⁷ Ez a valóságkép integrálódik az alávetett társadalmi csoport habitualizációs terébe, melyben egy idő után már normaként szerveződik újra a habituson keresztül. Ez értelemszerűen kihatással van a társadalmi erőter egészére, beleértve a politikai mezőt is.

Itt fontos kiemelni, hogy Bourdieu nem beszél cselekvésről. Nála a gyakorlat terminusa tölt be központi szerepet. A gyakorlat és a cselekvés terminusainak megkülönböztetése leginkább arra utalhat, hogy az ágensek cselekvéseit nagymértékben a környezeti körülmények határozzák meg, melyekre ők maguk nem képesek reflektálni. A reflexiófosztottság miatt válnak ágensekké a szubjektumok, ám fontos kiemelni, hogy a cselekvéseméletekkel szemben Bourdieu teljesen más emberképpel operál.²⁸ Amikor cselekvésről beszélünk, a cselekvő tudatosságát feltételezzük. Bourdieu vélhetően ezért kerüli a cselekvés terminusát, mert nem tekinti tudatos/reflexív szereplőknek a társadalmi erőterben működő ágenseket:

²⁶ BOURDIEU, Pierre, *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987), 411.

²⁷ Itt érdemes visszacsatolni a bevezetőben említett konfliktusos viszonyra, erőszakra és hamis tudatra.

²⁸ Bourdieu kiindulópontja a kabil paraszt, aki soha nem volt cselekvő. Giddens és Habermas példázatai alapvetően a német és a brit értelmiségre fókuszálnak, akik folytonosan mérlegelnek, spekulálnak és optimalizálnak.

„Bourdieu felfogásában a cselekvők jelentős részben belsővé tett külső kényszerek hatása alatt és ugyancsak jelentős részben nem tudatosan cselekszenek. (Bourdieu mezőelméletében a stratégia szót is ebben a korlátozott értelemben és éppen ezért nem ritkán idézőjelben használja.)”²⁹

A szimbolikus erőszak a habitualizációba integrálódva alapozza meg a politikai impotencia állapotát. Bourdieu felfogása alapján a társadalmi erőtéren belül az ágensek nagyrészt külső kényszerek hatására cselekszenek, egyfajta reflexiófosztottság jellemzi helyzetüket.³⁰ A politikai impotencia esetében az ágensek elutasítják az autonóm cselekvés lehetőségét a társadalmi erőtéren és azon belül is, a politikai mezőben. Fontos kiemelni ismét, hogy itt nem a politikai cselekvés eszközeiről vagy lehetőségeinek hiányáról van szó, sokkal inkább azok figyelmen kívül hagyásáról. Összegezve tehát a politikai életerőről való lemondást választják az ágensek, nem mutatkozik gyakorlataikon a politikai mezőben való aktív részvétel.

Ebben a fejezetben arról értekeztem, hogyan integrálható Pierre Bourdieu elméleti hagyománya a politikai impotencia fogalmi rekonstrukciójába. A következő fejezetben a kultúra és habitus viszonyrendszerét kívánom bemutatni. Ezen a ponton kezdem elemezni a politikai impotencia kialakulását.

Kultúra és habitus

Raymond Williams alapján a kultúrán keresztül élük meg saját valóságukat a különböző osztályok tagjai.³¹ Ha elfogadjuk Williams

²⁹ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2018), 72.

³⁰ Uo., 72.

³¹ WILLIAMS, Raymond „A kultúra elemzése” in szerk. WESSELY Anna, *A kultúra szociológiája*, 33–40., (Budapest: Osiris-Láthatatlan Kollégium, 2003)

állítását, abból az következik, hogy a kép, melyet a társadalomról kialakítunk a kultúrán keresztül válik láthatóvá. Ezt nevezhetjük szubjektív társadalmi valóságképnek. A kultúra termelése habitualizációnkat is behálózza, melyet különböző intézmények alakítanak helyi és globális szinten. Bizonyos kulturális termelés egyben anyagi termelés is, amely kihatással van társadalmi valóságunk megélésére.³² A habitualizációs folyamat által kialakul egy sajátos társadalmi valóságkép, amelyre a társadalmi erőtér is kihatással van. Ha a szubjektíve megélt társadalmi valóságkép vegyül a szimbolikus erőszak által kialakított társadalmi „valóságképpel”, disszonanciába kerül a szóban forgó két percepció. Ennek eredményeképp a habitus nem megfelelően igazodik a társadalmi valósághoz.

Corrigant és Sayer megállapításaira hivatkozva: „[...] a kapitalizmusban a tudati, a kulturális és az anyagi folyamatok elválaszthatatlanok egymástól, ezért a társadalom kulturális folyamatai nem önjáróak, hanem számtalan, nem közvetlenül kulturális folyamatba ágyazottak”.³³ Eljutottunk tehát egy olyan elméleti megközelítésig, amely a kapitalizmust és a kultúrát ötvözni tudja: „[az, hogy] a hatalmi viszonyok fennmaradásában és újratermelésében döntő szerepet [játsszik] a beleegyezés és a beletörődés, megmutatja, hogy a társadalom újratermelésében annak minden tagja részt vesz, de nem egyenlő pozícióból”.³⁴ Fogyasztásukkal az ágensek újratermelik azon egyenlőtlenségeket, melyeknek köszönhetően alávetett helyzetük kialakul és fennmarad. Erre reagálva az alávetett osztályok megélt valósága és a *hegemónia* között ellentétek és ellentmondások húzódnak.³⁵

Ezen a ponton utalnék vissza a szimbolikus erőszakra és az ágensek reflexiófosztottságára. Az ágensek hajlamosak félreismer-

32 BUKA Virág Ilona, NAGY Kristóf és SZARVAS Márton, „Kultúra és Kapitalizmus”, *Fordulat* 30, 2022/1, 7–39, 12.

33 Uo., 13.

34 Uo., 14.

35 Uo., 16.

ni azt a társadalmi valóságot, melyben élnek, és az adott körülményeket maguktól értetődőnek fogják fel. A *disszonáns társadalmi valóságkép* miatt az ágensek képtelenek problémamentesen igazodni a körülményekhez habitusukkal. Abban az esetben, amikor mégis érzékelik habitusuk és a szimbolikus erőszak által generált torz társadalmi valóságképet, bizonytalanra és ellentmondásossá válik a társadalmi valósághoz való viszonyuk.³⁶ Ez a viszony önvédelemre készíti őket, ami alapvetően a politikai cselekvés lehetőségétől való elfordulásban kerül gyakorlatba/nyilvánul meg. Ebből kiindulva az ágensek akadályozva vannak abban, hogy korlátozások nélkül részt vegyenek bármilyen tevékenységben.

Politikai impotencia

A szimbolikus erőszak tudattalanul zajlik, ez elősegíti az ágensek reflexiófosztottságát. Ennek tudható be, hogy egy meg nem kérdőjelezett, természetesként elfogadott állapotá válik az ágensek társadalmi valósága.³⁷ Fáber Ágoston is felhívja a figyelmet, hogy a szimbolikus erőszak által az alávetett ágensek természetesként fogadtatják el magukkal saját elnyomásukat úgy, hogy az alávetett és elnyomott állapotra nem képesek reflektálni. Az elnyomottak válnak saját elnyomásuk cinkosaivá.³⁸ Az a kérdés, hogy mégis hogyan lesznek cinkosok egy olyan helyzetben, ahol nincsenek tudatában a társadalmi valóságnak, a habitualizáció témakörét érinti. A habitualizáció folyamata sohasem befejezett, folyamatosság jellemzi.

³⁶ Ez a disszonáns társadalmi valóságkép.

³⁷ LANDRY, Jean-Michel, „La Violence symbolique chez Bourdieu” in *Aspects sociologiques* 13, 1. sz. (2006): 85–92, 88.

³⁸ FÁBER Ágoston, *Pierre Bourdieu: elmélet és politika* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2018), 60.

„Annak hangsúlyozása, hogy a társadalmi világ észlelése konstrukciós műveletet feltételez, korántsem jelenti a megismerés intellektualista elméletének elfogadását: a társadalmi világ megtapasztalása és az ennek háttérében meghúzódó konstrukciós művelet nagyrészt a gyakorlatban, vagyis az explicit értelmezés és a verbális kifejezés szintje alatt zajlik.”³⁹

Tételezzük fel, hogy az „alapértelmezett” társadalmi állapot – a szimbolikus erőszaknak köszönhetően – egy alárendelt, reflexiófosztott állapot. Az ágensek újratermelői lesznek annak a rendszernek, amely elnyomja őket. Ez egy külső kényszerek által megszabott gyakorlat – akár azt Bourdieu-nél is láthattuk –, amely kihatással lesz minden olyan szociológiai dimenzióra, amely az ágenset mikro- és makroszinten meghatározza.⁴⁰ Befolyásolja saját percepcióját és társadalmi valóságról alkotott képét, melyekhez habitusával igazodik. Ellentmondásos viszonyba kerül a szimbolikus erőszak által végbemenő alárendelt állapot a szubjektíve megélt társadalmi valósággal, így kialakítva a disszonáns társadalmi valóság érzetét. Ezen belül a habitus nem tud érdemi szinten viszonyulni a társadalmi erőtérhez. Ebből következik, hogy az ágensek a politikai mező eseményeire sem tudnak habitusukkal válaszolni, ezáltal nem képesek aktorokká válni. Az ágensek reakciója a passzivitás, ironia, lemondás, szarkazmus és cinizmus köré épül azon személyeknél, akik képesek reflektálni saját percepciójuk és a szimbolikus erőszak közötti disszonanciára. Önvédelemből kihátrálnak az aktor szerepből és elfordulnak a cselekvés lehetőségeitől, valamint eszközeitől. Ez a passzív elfordulás a demoralizáltság, kudarcélmény és cselekvőképtelenség érzeteinek elkerülése érde-

³⁹ BOURDIEU, Pierre, „A társadalmi tér és a csoportok keletkezése” in szerk. ANGELUSZ Róbert, ÉBER Márk Áron és GECSER Ottó, *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*, 165–178 (Budapest: ELTE, 2010)

⁴⁰ Gondolhatunk itt gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai dimenziókra.

kében történik, hasonlóan Mark Fisher reflexív impotenciájához. Maga a politikai impotencia pusztán a politikai mezőre redukálható. Vannak olyan dimenziói a társadalomnak, ahol határozottan potens cselekvési mintázatok jelennek meg.⁴¹

Összefoglalva tehát a politikai impotencia az ágensek politikai mezőn belüli életerő hiányaként értelmezhető.⁴² Ennek oka a szimbolikus erőszak által kialakított disszonáns társadalmi valóságérzet, amely az ágensek habitualizációjába integrálódva alakul ki. Ehhez a disszonáns képhez nem tud érdemben igazodni az ágensek habitusa, így kialakítva azt az apatikus politikai állapotot, melyben a politikai cselekvés eszközei inkább elutasításra kerülnek.

„A politikai harc legfőbb tétjét a társadalmi világ ismerete képezi, pontosabban azon kategóriáké, amelyek ezt az ismeretet lehetővé teszik; olyan hatalmi harcról van szó, amelyben szétválaszthatatlanul összekeveredik elmélet és gyakorlat, és amelynek célja a társadalmi világ konzerválása vagy megváltoztatása azon kategóriák konzerválása vagy megváltoztatása révén, amelyek e világ észlelésének alapját képezik.”⁴³

⁴¹ Például a gazdasági vagy tudományos.

⁴² Életerő mint *virtus*.

⁴³ BOURDIEU, Pierre, „A társadalmi tér és a csoportok keletkezése” in szerk. ANGELUSZ Róbert, ÉBER Márk Áron és GECSEK Ottó, *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*, 165–178 (Budapest: ELTE, 2010)